

ZORUNLU ASKERLİK HİZMETİNE KARŞI VİCDANİ RET ve SİVİL İTAATSİZLİK*

CONSCIENTIOUS OBJECTION TO COMPULSORY MILITARY SERVICE AND CIVIL DISOBEDIENCE

Dilan MIZRAK**

Özet: Demokratik kabul edilen bir sistemde ortaya çıkan ciddi haksızlıklara karşı yasal imkânların tükendiği noktada son bir çare olarak başvurulmuş sivil itaatsizlik ile kişinin, vicdanının talimatlarına uygun hareket etmesi neticesinde zorunlu bir uygulamaya karşı çıkması olarak ifade edilebilecek vicdani ret; saik, kapsam, amaç bakımından farklılık arz etse de kesiştikleri alanlar mevcuttur. Bu alanlar bakımından zorunlu askerlik hizmeti önem arz etmektedir; zira askerliğin reddi bazı durumlarda salt bireyin iç dünyası ile ilgili iken kimi durumlarda politik bir sorgulamadır.

Anahtar Sözcükler: Vicdani ret, sivil itaatsizlik, zorunlu askerlik hizmeti, vicdani retçi

Abstract: Civil disobedience, which take place more or less in a democratic system, is a nonviolent but illegal act resorted to for political reasons as an ultimate remedy to resist against serious injustices, whereas conscientious objection is an act done for objecting to a compulsory practice to safeguard one's conscience. Although these two acts differ in their motives, extents and aims, there are certain points they intersect. In terms of these common points, compulsory military service has a distinct importance, because objection to compulsory military service is concerned, in some cases, only with an individual's own moral deliberation, while in others it is concerned with political questioning and deliberation.

Keywords: Conscientious objection, civil disobedience, compulsory military service, conscientious objector

* Bu makale, 14.01.2008 tarihinde savunulmuş "Zorunlu Askerlik Hizmetine Karşı Vicdani Ret" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

Giriş

Kendine karşı gelinmesi halinde dahi yürütülebilen güç¹ olarak tanımlanan iktidarın çeşitli biçimleri arasında siyasi iktidarı² farklı kılan özelliklerin başında kuvvet kullanma tekelinin sayılması gerekmektedir. Ancak bu tekelin yanında yönetilenlerin rızası söz konusu değilse siyasi iktidarın gerçekleşmesinden bahsetmek zordur. Dolayısıyla, siyasi iktidarın oluşumunda rıza ve itaat unsurunu saymak gerekmektedir. Yönetilenler çeşitli nedenlerle itaat ederler. Karar ve emirlere bilinçli biçimde itaat edilebileceği gibi; “dışlanmamak için, çoğunluğa ait olabilmek için, sözbirliğinin huzurunu yaşayabilmek için, cezalandırılmamak için, ödüllendirilmek için, güvensizlikle başa çıkabilmek için”³ itaat edilebilir. Alternatifsizlik, gelenek görenekler, eğitim ve benzeri nedenler de itaatin nedenleri arasında sayılabilir⁴. İşte yönetilenlerin iradelerini üstün bir güce devretmeleri neticesinde oluşan bu görkemli mekanizmanın oluşma şartlarını ve sürecini inceleyen Foucault⁵, disiplinin okul, ordu, cezaevi gibi kurumlarda itaati nasıl yarattığını anlatırken, iktidar ilişkisinin diğer yanının da itaatsizlik olduğunu belirtmektedir⁶.

Mevcut bir siyasi iktidara karşı çeşitli itaatsizlik biçimleri mevcuttur. Her birinin özü reddetmek, direnmek olan bu itaatsizlik biçimleri arasında akla ilk gelen “siyasi iktidar ilişkisinde, zorbalığa sapan ya da ortak yararı gözetmekten vazgeçen yöneticinin yasallığını yitirmesi, bu anlamda siyasi iktidarın kötüye kullanılması”⁷ na bağlı olarak ortaya çıkan direnme hakkıdır. Baskıya karşı direnme aktif direnme ve pasif direnme olarak ayrılabilir. Aktif direnme, baskı uygulayan iktidarı kuvvet kullanarak devirmek şeklinde gelişir ve isyan ya da ihtilal

¹ Weber’in çok bilinen tanımı için bkz. Münci Kapani, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 12. baskı, Ankara, 2000, s.46.

² Siyasi iktidarın kapsamlı bir açıklaması için bkz. Kapani, s.46 vd.

³ Melek Göregenli, “Militarizmin İnşasının Aracı Olarak Eşitsizliğin Meşrulaştırılması ve Vatansızlık”, Coşkun Üsterci- Özgür Heval Çınar (derl.), Çarklardaki Kum: Vicdani Red, Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.50

⁴ Bkz. Kapani, s. 50.

⁵ Bkz. Michel Foucault, Hapishanenin Doğuşu, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, 5. baskı, Ankara, 2001 s.202 vd.

⁶ Foucault, s.178.

⁷ Cemal Bâli Akal, Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı, Dost Kitabevi Yay. 4. baskı, Ankara, 2000, s.209.

olarak adlandırılır. Hak ve hürriyetlerin kazanılmasında ya da korunmasında zaman zaman oldukça etkili olmuş pasif direnme ise zora ve şiddete başvurmadan baskıya karşı koyma şeklindedir. Bu makalenin konusu olan sivil itaatsizlik ve vicdani ret kavramları her ne kadar bazı yazarlarca birer pasif direnme biçimi olarak kabul ediliyorsa da⁸ direnme hakkında genel olarak haksız bir yönetim mevcuttur, siyasi iktidar yönetilenlerin gözünde meşruiyetini yitirmiştir. Oysa sivil itaatsizlik ve vicdani ret kavramları her tür haksızlığa karşı gerçekleştirilmesi mümkün olmayan, bilâkis az ya da çok demokratik bir sistemde tekil uygulamalara karşı gerçekleştirilen itaatsizlik eylemleridir; eklemek gerekir ki, her iki eylemin de başarısı bu sınırlı yapısıyla mümkün olabilmektedir. Bu makalede devlet-vatandaş ilişkisinde başat konumda olan bir uygulamaya, devletçe tesis edilen zorunlu askerlik hizmetine karşı itaatsizlik incelenecektir. Devletin öteki kurum ve uygulamaları ile kayıtsız şartsız itaat öngören ordu ve dolayısıyla zorunlu askerlik hizmeti arasında farklılıklar olsa da, her iktidar biçiminde olduğu gibi burada da, disipline etme direnişi harekete geçirmekte, itaat berabere itaatsizliği getirmektedir⁹. Tartışılması gereken; hâlihazırda sivil itaatsizlik kavramı varken vicdani ret kavramına ihtiyaç olup olmadığı, böyle bir ihtiyaç var ise, bu iki kavram arasında ne gibi farklılıklar olduğu, iki kavramın çakışma noktalarının ve muhtemel sonuçlarının neler olduğudur. Bu tartışma yapılırken öncelikle her iki kavram incelenecek, daha sonra karşılaştırma safhasına geçilecektir.

1. Sivil İtaatsizlik

İlk kez 1848 yılında Henry David Thoreau tarafından kullanılan sivil itaatsizlik kavramı Thoreau için adil olmayan yasaya karşı bireysel bir karşı gelmeyi ifade etmiştir. Thoreau, iyi bir Hristiyan ve iyi bir yurttaş olarak kölelik kurumunun dini, siyasi ve ahlâki hiçbir gerekçe ile meşrulaştırılamayacağını düşünmüş ve köleliği destekleyen düzeni

⁸ Sivil itaatsizlik eylemi, bu tür bir direnme hakkına örnek olarak gösterilebilir. Ökçesiz'e göre de, "sivil itaatsizlik, her şeyi: hukuk ve devlet düzenini, toplum gerçekliğini sorgulayan direnme hakkının - bir bakıma bu süreç içerisinde hukuk devleti idealini de yaratarak - bu yeni hukuk ve devlet düzeni tipinde büründüğü çağdaş bir biçimdir", Hayrettin Ökçesiz, Sivil İtaatsizlik, Legal Kitapevi, 4 baskı, İstanbul, 2011, s.12.

⁹ Ulrich Bröckling, Disiplin: Askeri İtaat Üretmenin Sosyolojisi ve Tarihi, Çeviren: Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 25.

protesto etme biçimi olarak gelir vergisi ödemeyi reddetmiştir¹⁰. Aynı yola ikinci kez, Amerika Birleşik Devletlerinin (ABD) Meksika'yı işgal etmesi üzerine başvurmuştur.

“Bir kimse ancak toplumun yasalarına titizlikle itaat ettikten sonradır ki bazı kuralların iyi ve adil mi yoksa adaletsiz ve fazlasıyla haksız mı olduğuna karar verebilecek duruma gelir. Ancak bu durumda, gayet tanımlı şartlar içinde bazı yasalara yurttaş olarak itaatsizlik etme hakkına sahip olunabilir”¹¹ fikrini savunan ve bu anlayışla eylemlerini başlatan Mohandas Gandhi, sivil itaatsizliğin en büyük öncülerinden kabul edilmektedir. Başarıya ulaşabilecek bir eylem başlatmak için öncelikle yönetilenlerin bilinçlendirilmesi ve sivil itaatsizlik düşüncesinin toplumda benimsenmesi gerektiğini savunan Gandhi'nin, sivil itaatsizlik fikrinin yeteri kadar olgunlaştığına ikna olmasının ardından ilk hedefi tuz vergisi olmuştur. 15 Şubat 1930'da Gandhi hükümetten tuz yasasını kaldırmasını talep etmiştir, zira “bir yönetimin halkının tuzunu çalması ve çalınan malı ona çok daha pahalıya ödetmesi yasa dışıdır. Halk kendi gücünün bilincine vardığında kendisine ait olan şeyin mülkiyet hakkını talep edecektir”¹². Gandhi kral naibine bir yazı göndererek halkın talepleri karşılanmazsa sivil itaatsizlik kampanyası başlatılacağını duyurur. Talebin reddi üzerine Gandhi öncülüğünde “tuz kaçakçılığı” başlar, eyleme neredeyse tüm yerli halk katılınca Hükümetin anlaşma imzalamaktan başka çaresi kalmaz¹³.

Yine, ABD'de uygulanan ayrımcılık yasasına karşı yürütülen büyük çaptaki sivil itaatsizlik kampanyasından bahsetmek gerekmektedir. Siyahlar ile beyazların otobüslerde farklı bölümlerde oturmasına ilişkin hükümler de içeren yasayı Rosa Parks adlı siyah bir kadının ihlâl etmesi haberinin yayılmasından sonra Martin Luther King ve siyah papazlar öncülüğünde otobüs boykotu başlatılır. Tamamen şiddetten uzak bu itaatsizlik hareketinin ardından, bir yıllık mücadeleden sonra Yüksek Mahkeme ulaşım araçlarında ayrımcılık yaratan

¹⁰ Bkz. Henry David Thoreau, “Devlete Karşı İtaatsizlik Görevi Üzerine”, Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik, Çeviren: Yakup Coşar, Ayrıntı Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 1997, s.29-50..

¹¹ Mohandas Karamchand Gandhi, Tous Les Hommes Sont Freres Gallimard, Paris, 2000'den aktaran Bove Jose- Luneau Gilles, Sivil İtaatsizliğe Çağrı, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s.76.

¹² Bove, s.79.

¹³ Bove, s.80-81.

yasanın Anayasaya aykırı olduğuna karar verir ve 21 Aralık 1956 tarihinden itibaren siyahlar otobüslere beyazlarla aynı haklara sahip olarak binme imkânına kavuşur¹⁴.

70'li yıllarda Fransa'da kürtaj yasağına karşı kadınların başlattığı sivil itaatsizlik hareketi, ülkemizde Bergamalı köylülerin, Cumartesi Annelerinin gerçekleştirdiği itaatsizlik eylemleri de sivil itaatsizlik örnekleri arasında sayılabilir¹⁵.

Yukarıda verilen örneklerden sonra sivil itaatsizliğin en bilinen tanımını şu şekilde vermek mümkündür: Sivil itaatsizlik, "şu ya da bu ölçüde adil ilişkilerin hüküm sürdüğü demokratik bir sistemde ortaya çıkan ciddi haksızlıklara karşı yasal imkânların tükendiği noktada son bir çare olarak başvurulmuş, kendisine anayasayı ya da toplumsal sözleşmede ifadesini bulan ortak adalet anlayışını temel alan, şiddeti reddeden, yasa dışı politik eylemdir¹⁶. Yasa dışı bir eylem olmakla birlikte, haksız bir uygulamaya karşı ancak bütün yollar denendikten sonra sivil itaatsizliğe başvurulabilir. Anayasal düzenin temel ilkelere karşı bir itiraz söz konusu değildir, bilâkis bu temel ilkelerin çiğnenmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilmek istenmektedir. Kısacası sivil itaatsizlik yasaya karşı olmakla beraber meşru olmalıdır¹⁷. Meşru olmasından kasıt toplumun geneli tarafından haklı bulunması demektir ki, bu da eylemin açık ve kamuoyunca algılanabilir olmasını gerektirir. Ancak belirtmek gerekir ki, neredeyse mutlak kabul gören bazı özellikleri dışında sivil itaatsizlik pek çok farklı düşünür, yazar, akademisyen tarafından farklı tanımlanmıştır. En yaygın kabul gören tanımı yapan Rawls'a göre, "sivil itaatsizlik yasaların ya da hükümet politikalarının değiştirilmesini amaçlayan ve kamuya açık bir tarzda gerçekleştirilen şiddetsiz, vicdani ve siyasi nitelikli, yasaya aykırı bir eylemdir"¹⁸. Yasaya aykırılık, şiddetten arınmış olma ve kamuya açıklık, hatta açıklıktan öte kamunun vicdanına seslenme, bu konuda çalışan neredeyse tüm düşünürlerin tanım oluştururken başvurdukları

¹⁴ Bove, s.93-96.

¹⁵ Farklı ülkelerde gerçekleştirilen pek çok sivil itaatsizlik eylemi örneği için bkz. Ökçesiz, s.21-100.

¹⁶ Coşar, s.10.

¹⁷ Coşar, s.10-12.

¹⁸ Rawls bu tanım Bedaus'un yaptığını belirtmektedir. Coşar, s.56.

ölçütlerdir¹⁹. Sayılan özellikler sivil itaatsizliğin; devrim, ihtilâl, isyan, direniş, yasal protesto eylemleri, kriminal fiiller gibi pek çok hareketten ayrılması sonucunu doğurmaktadır²⁰.

Bir eylemin sivil itaatsizlik eylemi olarak değerlendirilebilmesi için başka bazı şartları içermesi gerektiğini savunan düşünürler, ekledikleri bu özellikler çerçevesinde, sivil itaatsizlik eylemlerini çok sınırlı tutabildikleri gibi, tersi bir biçimde, farklı eylem gruplarını da bu kavram içine yerleştirebilmektedirler²¹. Örneğin, Habermas'a göre sivil itaatsizlik, "hukuk düzenine karşı, genel bir itaatsizlik amacı gütmeyen, kurallardan birinin ya da birkaçının iradi, planlı bir şekilde ihlâlini içerirken"²², Arendt'in sivil itaatsizlik düşüncesinde, sistemin geneli ile az ya da çok bir anlaşmazlığın mevcut olduğu görülmektedir²³.

2. Vicdani Ret

Vicdani ret kavramı kısaca, kişinin kendi vicdanının talimatlarına uygun hareket etmesi neticesinde zorunlu bir uygulamaya karşı çıkması olarak tanımlanabilir²⁴. Kavram olarak "vicdani ret" ilk kez 1890'lı yıllarda, zorunlu aşı uygulamasına karşı kullanılmıştır²⁵. Yine, ahlâki değerler veya dini inançlar nedeniyle kürtaja karşı çıkmak da vicdani ret terimi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ancak bu kavram Birinci Dünya Savaşı ile birlikte, hızlı ve geri alınamaz bir biçimde, silah tutmayı veya hangi koşul altında olursa olsun orduya katılmayı reddeden askerlerle anılır hale gelmiştir²⁶.

¹⁹ Bu konudaki tanım yelpazesi için bkz. Ökçesiz, s.108-114.

²⁰ Bkz. Coşar, s.10-15. Ayrıca bkz. Ökçesiz, s.110.

²¹ Sivil itaatsizlik eyleminin taşıması gereken özellikler konusunda farklı bakışaçıları için bkz. Coşar, s. 10-15., ayrıca bkz. Cohen Carl, *Civil Disobedience: Conscience, Tactics and The Law*, Columbia University Press, New York and London, 1971, s. 4-50.

²² Jürgen Habermas, "Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denektaş, Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı", Coşar, s. 124.

²³ Bkz. Hannah Arendt, "Sivil İtaatsizlik", Coşar, s. 81-86.

²⁴ Marie France Major, "Conscientious Objection and International Law: A Human Right?", *Case Western Reserve Journal of International Law*, 1992, vol. 24, s.350.

²⁵ Bkz., Charles C. Moskos-John Chambers Whiteclay II. (Ed.), *The New Conscientious Objection: From Sacred to Secular Resistance*, Oxford University Press, New York - Oxford, 1993, s.11

²⁶ Major, s.350

“Muhtemelen, vicdani retçi sayısı kadar vicdani ret tanımı”²⁷ olsa da, her konuda olduğu gibi bu konuda da genel bir tanım mevcuttur. İşte bu en bilinen tanımı ile askerlik hizmetine karşı vicdani ret, kişinin; dini, siyasi, ahlaki ve benzeri nedenlerle askerlik hizmetini - silah tutmayı veya ordu içinde hizmet vermeyi, hizmet vermeye devam etmeyi - reddetmesidir.

Zorunlu askerlik hizmetine karşı vicdani ret kavramı, modernleşmenin ürünü olan Batı kaynaklı kavramlardandır. Modern devlet kendini koruyabilmek, güvenliğini sağlayabilmek amacıyla zorunlu askerlik sistemini tesis etmek gerekliliğini duymuştur. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, bünyesinde itaati taşıyan iktidar ilişkisi beraberinde itaatsizliği getirdiği içindir ki, zorunlu askerlik hizmetinin tesisi vicdani ret kavramını da ortaya çıkarmıştır.

Güvenlik/özgürlük algılamasında devletleri en fazla meşgul eden konular arasında bulunan vicdani reddin, gelişim sürecini bu algılama ekseninde gerçekleştirdiği söylenilebilir. Bu doğrultuda, vicdani reddin tanınması uzunca bir süre sadece, sahip oldukları dini inanış nedeniyle askerlik yapmalarının mümkün olmadığını bildiren kişiler ile sınırlı tutulmuştur. Böyle bir tanıma devletleri nispeten az korkutmaktadır, çünkü bu kişiler devletin otoritesine açık bir karşı çıkış sergilemezler, onları bu şekilde davranmaya iten dini inanışlarıdır. Tarihi Barış Kilisesi, Yehova Şahitleri gibi bir dini öğretiye inanan kişiler, inandıkları öğretinin şiddetsizliği emrettiğini, devletlerin de buna saygı göstermesi gerektiğini düşünürler. Oysa, politik fikirler nedeniyle askerlik hizmetini reddetmek doğrudan siyasi iktidarın faaliyetlerini, kimi zaman kendisini sorgulamaktır. İşte bu nedenle, vicdani reddin ilk defa ciddi bir politik mesele haline geldiği dönem olan 1. Dünya Savaşı dönüm noktasıdır. Bu dönem savaşmayı reddeden çok sayıda insan olmuştur; fakat genel olarak, vicdani reddin tekil bir eylem olmaktan çıkıp geniş halk yığınlarını etkilemeye başlaması ve vicdani redde ilişkin yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi için 2. Dünya Savaşı sonrasını, hatta 60'lı yılları beklemek gerekmiştir. Devletleri, vatandaşlarının haklarını düzenleyen yegâne güç kabul etme-

²⁷ Andreas Speck, “Dünyada Çağdaş Red ve Red Hareketlerinin Anahatları: Savaş Karşısı Uluslararası Hareket İçinde Red”, *Birikim Dergisi*, 2006, sayı 207, Temmuz, s. 42.

nin yarattığı tehlikeler özellikle 2. Dünya Savaşı sırasında anlaşıldıktan sonradır ki, pek çok konu gibi vicdani ret de uluslararası hukukun kaynakları çerçevesinde tartışılmaya başlamıştır.

Vicdani retçileri çeşitli özellikleri bakımından alt gruplara ayırmak mümkündür²⁸. En genel biçimiyle vicdani retçilerin üç gruba ayrıldığı söylenilebilir: dini, ahlâki ve politik nedenlere dayanarak reddedenler. Din temelli redde retçi, görüşlerinin altyapısı olarak kutsal kitaptaki metinleri görmektedir ya da pasifizmi dini bir emir olarak vazeden bir kiliseye mensuptur. Ahlâki esas alan retçiler, askerlik hizmetine karşı retlerini etik bir kaideye dayandırırken, bu hizmeti politik görüşlerinden dolayı reddedenler ise uluslararası hukuk veya iç hukuk ile politika çerçevesinde belirli bir savaşa katılmayı reddederler. Retçilerin, bu görüşleri doğrultusunda, askerlik hizmeti ile ilgili tutumları da farklılık göstermektedir. Örneğin bir grup, askerlik hizmetinin her türüne karşı olup sivil bir hizmette bulunmayı isterken, kimileri ordu içinde, fakat silah tutulmayacak bir hizmet talebinde bulunurlar. Üçüncü bir grup ise her tür laik otoriteye ya da belirli bir siyaset izleyen rejime hizmeti reddedebilir. Devletlerin de bu farklı kategorilerdeki retçilere karşı izlediği tutum değişmektedir²⁹.

Dini inançları nedeniyle şiddetten uzak durmaları gerektiğini savunan retçiler silah kullanmak dışında ordu içinde herhangi bir görev alabilirler. Nitekim bu kişiler arasında “kahramanlık nişanı” almış olanlar dahi mevcuttur³⁰. Ayrıca bu ret biçiminde alternatif hizmete³¹ karşı çıkılmadığı için de devlete karşı olan görev reddedilmez. Birçok

²⁸ Bu ayrımın ayrıntılı bir anlatımı için bkz. Moskos-Whiteclay, s.4-6.

²⁹ Bkz Matthew Lippman, “The Recognition of Conscientious Objection to Military Service As An International Human Right”, *California Western International Law Journal*, 1990-1991, vol.21, Number 31,s.31.

³⁰ Moskos-Whiteclay, s.6.

³¹ Vicdani kanaatleri doğrultusunda, savaşmalarının mümkün olmadığını savunan insanlara inandıkları, vicdanlarının talimatları doğrultusunda hareket edebilecekleri alanlarda çalışma olanağı tanınabilmektedir. Alternatif hizmeti kabul eden ülkelerde vicdani retçiler silahlı kuvvetler içinde silahsız hizmet verebileceği gibi, bazı ülkelerde, güç kullanımının ahlaki olmadığını düşünen vicdani retçiler ordu dışında alternatif hizmet yerine getirebilirler. Bu kişilere örneğin; hastanelerde hastalara bakmak, yaşlı ve çocuk bakım evlerinde bakıma muhtaç insanlarla ilgilenmek, barışa da hizmet edebilecekleri sivil toplum kuruluşlarında çalışmak şeklinde imkânlar sağlanabilmektedir. Patrick H. Sweeney, “Selective Conscientious Objection: The Practical Moral Alternative to Killing”, *Loyola University Law Review*, 1968, vol.1, s.89-93.

ülkede, alternatif bir hizmet yerine getirme isteği vicdani retçilerin "samimiyet"ini ortaya koyan de facto (fiili) ölçüt kabul edilmiştir³². Yine bu tür ret biçimi evrensel niteliklidir, şiddetin her türüne karşı olmak esastır. Devletler için sıkıntı yaratan ret biçimleri laik karakterde olanlardır. Çünkü bu ret biçimlerinde doğrudan devletin otoritesini sorgulama, alternatif hizmeti reddetme ve şiddetin belli bir türüne karşı olma durumu söz konusudur. Örneğin antimilitarist retçiler yine dini reddedişi gibi evrensel bir ret ileri sürerler, şiddetin her türüne karşıdır, ancak devleti de militarist bir yapılanma olarak görmekte ve silah kullanmaya alternatif olarak öngörülecek herhangi bir hizmeti de bu görüş doğrultusunda reddetmektedirler, bu yüzden ki antimilitarist retçiler aynı zamanda total retçi olarak anılır. Bazı ret hareketleri ise şiddetin her türüne karşı değildir. Bu tür redde selektif/seçime dayalı/seçici ret adı verilir. Bu vicdani retçiler; belli bir savaşa; örneğin, Fransa'da Cezayir Savaşı'na, ABD'de Vietnam Savaşı'na karşı çıktığı gibi³³ belli bir askeri operasyona örneğin, İsrail'in Lübnan'ı işgalinde olduğu gibi ya da belli tür bir silahın kullanımına, nükleer silahlar gibi³⁴, karşı olabilirler. Bazı retçiler genel olarak şiddete karşı değildir; örneğin Amerika'da bir grup siyah asker Körfez Savaşı sırasında, Amerikan ordusunda kendilerine karşı ırkçı tutumlar olduğundan bahisle ordu içinde yer almayı reddetmişlerdir³⁵, bu kişiler Amerika Birleşik Devletlerinin yürüttüğü uluslararası şiddeti sorgulamamışlardır. Aslında günümüzde devletler için en tehlikeli görülen ret biçiminin bu olduğu söylenilebilir; çünkü bu ret biçimi devletin yürütmekte olduğu bir politikayı eleştirebilmekte, değiştirmesine sebep olabilmektedir³⁶. Kabul etmek gerekir ki, bir devletin vatandaşlarının, devletlerince yürütülmekte olan bir savaşa katılmalarının mümkün olmadığını, kendi devletlerinin müdahalesinin haklı olmadığını savunmaları ve hatta karşı tarafın mücadelesini meşru ya da takdire şayan bulmaları veya etnik, ırksal nedenlerle ordu içinde yer almayı reddetmeleri devletin otoritesini sorgulamaktadır ve bu nedenle devletleri korkutmaktadır.

³² Moskos-Whiteclay, s.5.

³³ Eileen P Flynn, *My Country Right or Wrong? : Selective Conscientious Objection In The Nuclear Age*, Loyola University Press, Chicago, 1985, s.35.

³⁴ Michael, F. Noone, "Legal Aspects of Conscientious Objection: A Comparative Analysis", Moskos-Whiteclay, s.178.

³⁵ Russel Wolff, "Conscientious Objection: Time For Recognition As A Fundamental Human Right", *ASILS International Law Journal*, 1982, vol.6:65, s.69.

³⁶ Wolff, s.69-70.

Vicdani ret kategorileri belirlenirken kadın-erkek retçiler şeklinde bir ayrıma gidilmemektedir ancak askerlik uygulamasının sadece erkekler için var olduğu düşünülerek kadın vicdani retçi olmadığı yanılığısına karşı kadınların da bu mücadele içinde doğrudan veya dolaylı bir biçimde bulunduğunu belirtmekte yarar vardır. Önceleri, erkek vicdani retçiler askerliğe karşı mücadele yürütürken bazı retçilerin eşleri de kendi mücadelelerini vermişlerdir³⁷. Zamanla, kocalarını destekleyen kadınların yanında, kadın vicdani retçiler de söz konusu olmaya başlamıştır. Kadınlar için zorunlu askerlik uygulamasının olduğu İsrail'de³⁸, bu hizmetin doğrudan muhatabı olup savaşmayı reddeden ve vicdani ret hakkının kabulü için hukuki mücadele yürüten kadınlar söz konusu iken³⁹ diğer bazı ülkelerde, zorunlu askerlik hizmetine tabi olmayıp, militarizme karşı mücadele yürüten kadın vicdani retçiler de mevcuttur⁴⁰. Bu tür bir ret için denilebilir ki, kadınların vicdani ret iddiası ataerkil iktidar ilişkilerini, devlet, yurttaş, askerlik ve benzeri eril yapıları, şiddetin her türünü sorgulayan bir yapıdadır ve kadın vicdani retçileri de bu anlatılanlar ışığında anlamak yerinde olacaktır.

Ret ve savaş karşıtlığının vicdani reddin ötesine uzandığını, vicdani ret savaşa ve askerlik hizmetine açık bir karşı çıkış iken; asker kaçaklığı, firar, sağlık ve benzeri nedenlerle elde edilen muafiyet ve ertelemelerin de savaş karşıtlığının, reddin içine girebileceğini ve bu tür bir reddin de "gri ret" ya da "gönüllü sürgün" olarak adlandırılabilceğini savunan Speck⁴¹ 'in bu fikrine bir yere kadar katılmak gerekir, zira özellikle belli bir zaman diliminde bir ülkede, firarilerin ya da örneğin sağlık nedenleriyle askerlik hizmetinden muaf tutulanların sayısı çok ciddi boyutlarda ise böyle bir durumda üstü kapalı bir

³⁷ Bu durum özellikle 1. Dünya Savaşı sırasında söz konusu olmuştur. Felicity Goodall, *A Question Of Conscience: Conscientious Objection In The Two World Wars*, London: Sutton Publishing, 1997, s.54.

³⁸ İkinci Dünya Savaşı sırasında kadınların da askere alınması yaygın bir uygulama iken - özellikle İngiltere ve Sovyet Rusya'da askere alınan kadınların sayısı oldukça fazladır - bugün için tipik örnek olarak İsrail kalmıştır. Bkz. Lerner Tali, "İsrail'de Vicdani Red", Üsterci-Çınar, s. 203.

³⁹ Lerner, s.203-205.

⁴⁰ Kadın vicdani reddinin ayrıntılı bir anlatımı için bkz. "Erkek Egemenlik, Cinsiyetçilik ve Heteroseksizm Eleştirisi Olarak Vicdani Red", Üsterci-Çınar. s. 103-143. Ayrıca bkz. Ayşe Gül Altınay, "Militarizm", Kavram Sözlüğü I: Söylem ve Gerçek, Ed. Fikret Başkaya, Özgür Üniversite Kitaplığı, Maki Basın Yayın, Ankara, 2007, s. 356-357.

⁴¹ Speck, s.43

redden bahsetmek yanlış olmayacaktır. Bu iddiaya II. Dünya Savaşı sırasında, Nazi Almanyasındaki durum örnek gösterilebilir⁴². Vicdani reddin daha önce verilen; ‘inançlar ya da bir takım ahlâki, politik değerler nedeniyle askerlik hizmetine karşı çıkmak’ şeklindeki tanımı da; Speck’in gri ret olarak tabir ettiği durumu içeriyor görünmektedir. Kişi, vicdanının talimatları gereği askerlik yapamayacak olmakla beraber, açık bir karşı çıkışı göze alamıyor olabilir. Vicdani ret şeklinde bir hakkın tanınmadığı ve hatta böyle bir talebin ciddi yaptırımlara maruz bıraktığı bir ülkede, sayılan biçimler de itaatsizlik olarak adlandırılabilir. Ancak, vicdani reddi bu biçimlerden ayırmamak da yanlış olacaktır, çünkü vicdani ret eyleminde retçi, eyleminin hukuki ve politik sonuçlarına katlanmakta, devlet otoritesine açık bir karşı çıkışı sergilemektedir.

3. *Sivil İtaatsizlik ve Vicdani Ret*

Vicdan, kişinin kendi davranışları üzerindeki sorumluluğu ile ilgilidir ve bir değer yargısı içermektedir⁴³. Bir kişi, vicdani kanaati doğrultusunda gerçekleştirdiği herhangi bir eyleminde, konu ile ilgili bilgisine, olayı kavrayış biçimine göre kusursuz sayılabilecek bir doğruya, toplumsal kabul edilebilirliği olan bir doğruya ya da tamamen öznel bir doğruya uygun davranabilmektedir. Ancak mesele şudur ki, sayılan her bir doğruya ulaşma biçimi de esasen subjektif nitelik taşımasına rağmen, varılan sonuç toplumsal bir doğru ya da pozitif hukukun öngördüğü bir düzenleme ile çelişmediği takdirde kabul görmekte, aksi halde reddedilmektedir. Kişinin, vicdani sorumluluğu ile bu tür kabuller arasında yapacağı tercihte yalnız kalması, ciddi yaptırımlar ile karşılaşması veya yaşadığı süre boyunca kişisel bir ıstırap çekmesi söz konusu olabilmektedir.

Sivil itaatsizlik edimlerinin vicdani kararlardan kaynaklandığını belirten Ökçesiz’e göre, “Bu güdülenme, bütün bilinçli insan edimlerinde olduğu gibi, tinsel-ruhsal bir çerçevede vicdan ile sıkı ilişki içerisinde oluşacaktır. Sivil itaatsiz, normalde kendini yasayla bağlı olarak

⁴² Bröckling, s. 342-343.

⁴³ Vicdan konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bernard Wand, “The Content and Function of Conscience”, *The Journal of Philosophy*, 1961, vol: 58, no.24, November 23,, s.765-772. Ayrıca bkz. Flynn, s. 3-24.

duyumsarken bir toplumsal-siyasal durum karşısında yasaya aykırı davranışını zorunlu kılacak bir düşünce-duygu sürecine girmektedir. Sivil itaatsizlik, bu vicdani süreç sonunda sivil itaatsizin edindiği vicdani karardır. Bu kararıyla eylemci diğer suçsal örneklemeden ayrılmakta, kendi kategorisine yerleşmektedir⁴⁴.

İşte, itaatsizliğin bu şekilde, vicdan ile ilişkisi kurulduğu vakit, vicdani ret bir sivil itaatsizlik örneği midir sorusu tartışılmaya başlanır. Bir vicdani süreç sonucu ulaşılan vicdani karar olarak nitelediği sivil itaatsizlik ile vicdani ret arasında bir fark olup olmadığı yönünde herhangi bir değerlendirmeye gitmeyen Ökçesiz, dünyadaki sivil itaatsizlik olaylarına örnekler verirken; birçok ülkedeki askerlik hizmetinden ve onun yerine sivil hizmetten kaçınma, askerlik hizmetinden kaçınma propagandası, askerlik cüzdanlarının yakılması, firar, askere alma dosyalarının temsili napalm ile tahribi, askerlik hizmetinden kaçınmak için kiliseye sığınma, askerlikte itaatsizlik ve isyan, askerlik yoklama cüzdanlarının geri gönderilmesi gibi eylemleri de saymaktadır⁴⁵. Ancak iki kavramı birbirinden ayıran düşünürler de vardır.

Sivil itaatsizlik ile vicdani ret arasında bir ayırım yapan Van Den Haag'a göre, "ahlâki veya dini bir karşıtlık nedeniyle yasal bir emre uygun hareket etmeyi reddetmek vicdani rettir. Sivil itaatsizlik ile vicdani ret birbirinden ayrılır, çünkü bir retçinin, vicdanının takip ettiği yolu izlemek konusunda başkalarını zorlamak gibi bir girişimi yoktur. Asla, diğerlerine bu konuda baskı yapmak ya da hükümeti kendi isteğine uygun hareket etmeye zorlamak şeklinde bir teşebbüs yoktur. Retçinin vicdanı, bu kişinin doğru olmadığını düşündüğü herhangi bir şeye katılmasını engeller ve yine ret evrensel bir geçerlilik iddiasında değildir. Sivil itaatsizliğin tersine, vicdani ret tek bir amaca yöneliktir; örneğin, sadece karşı çıkılan yasa veya ondan ayrılamayan mevzuata karşı direnme söz konusudur⁴⁶.

Vicdani reddedişin " az ya da çok doğrudan yasal bir yükümlülük ya da idari bir emir ile uyumsuzluk"⁴⁷ şeklinde açıklanabileceğini

⁴⁴ Ökçesiz, s.124.

⁴⁵ Bkz. Ökçesiz, s. 50-80.

⁴⁶ Ernest Van Den Haag, "Civil Disobedience", Rutgers Law Review, 1966, vol. 21, no.1, s.35.

⁴⁷ John Rawls, A Theory Of Justice, Oxford University Press, London-Oxford-New York 1972, s. 368.

belirten Rawls da, sivil itaatsizliği vicdani reddeden ayırır ve iki kavram arasındaki temel bazı farklılıkları şu şekilde ortaya koyar: “Her şeyden önce vicdani ret, ortak adalet duygusuna seslenen bir yapı teşkil etmez. Yasal bir emre vicdani nedenler ile itaat etmeyecek kişi toplumun bu konudaki kanaatine müracaat etmemektedir, dolayısıyla vicdani ret için kamusal bir eylem denilemez”⁴⁸.

Yine, vicdani retçiler, sivil itaatsizlik eylemini gerçekleştiren kişilere göre daha iyimserdirler; çünkü yasaları, hükümet politikasını değiştirmek gibi bir beklentileri yoktur. Ayrıca, vicdani ret eylemi mutlak politik bir yapıya dayanmamaktadır. Dini bakış açısı ya da farklı ilkeler vicdani retçiye yol gösterebilmektedir. Sivil itaatsizlik ise, kamu vicdanına çağrı niteliğinde olduğu için politik bir yapıdadır⁴⁹.

Rawls’a göre, vicdani ret eylemi kişisel sebepler neticesinde hayata geçmektedir ve evrensel gerekçeler ile haklılığı savunulamaz. “Bir retçi; dini, ahlaki veya şahsi değerlerine aykırı emirlere uygun hareket etmeyi reddeder. Reddin amacı, sistemi veya yasayı değiştirmek değil, kişinin kendi masumiyetini ve ahlâksal bütünlüğünü korumaktır”⁵⁰.

Bu düşüncenin tersine denilebilecek bir görüşü savunan Walzer’e göre ise vicdani retçi evrensel ahlaki ilkelere dayanmaktadır ve bu ilkeler bir devletin yasalarından daha büyük bir güce sahiptir. Evrensel bir zorunluluğa dayandığı düşüncesinde olan retçi haklı bulunması gerektiğini düşünmektedir. Yani, Walzer’de vicdani ilkeler genelleştirilebilecek ilkelere⁵¹.

Vicdani ret ve sivil itaatsizlik konusunda yukarıdaki görüşleri savunan Rawls, mesele askerlik hizmetine geldiğinde farklı bir yorum yapmaktadır. Rawls zorunlu askerlik hizmetinin yurttaşların sivil haklarına açık bir müdahale olduğunu kabul etmektedir, ancak ona göre vicdani ret her durumda başvurulabilecek bir eylem değildir. Amaç adile yakın bir toplumda yurttaşların güvenliği ve özgürlüklerinin korunması ise yurttaşlar ülkenin güvenliği ve sahip oldukları özgürlüklerin korunması için askere gitmekle yükümlüdür. Rawls’a

⁴⁸ Rawls s.369.

⁴⁹ Rawls, s.369-370.

⁵⁰ Avi Sagi - Ron Shapira, “Civil Disobedience and Conscientious Objection”, *Israel Law Review*, 2002, vol.36, no.3, s. 184-185.

⁵¹ Walzer’in görüşleri için bkz. Sagi-Shapira, s. 184.

göre, öte yandan adil olmadığı düşünülen bir savaşa katılmayı ve adalet ilkeleriyle çelişen bir emri yerine getirmeyi reddetmek sadece bir hak değil, aynı zamanda ödevdir⁵². Dolayısıyla Rawls'un düşüncesinde de haklı haksız savaş, adil adil olmayan emir ayrımı yapılarak zorunlu askerlik reddedildiğinde bu bir sivil itaatsizlik eylemi olup, hakkın ötesine geçmektedir.

Bu konuda Cohen de, her ne kadar sivil itaatsizlik vicdani bir kanaat ile gerçekleştiriliyorsa da vicdani reddin, spesifik karakterde, sivil itaatsizlikten ayrılan bir eylem olduğunu düşünmektedir⁵³.

Cohen, vicdani ret bir sivil itaatsizlik örneği midir sorusuna yanıt ararken, vicdani ret kategorilerine⁵⁴ dayanarak bir sonuca varmaktadır. Örneğin dini nedenler ile eline silah alamayacağını bildiren retçiler bir sivil itaatsizlik eylemi gerçekleştirmiş olmazlar, çünkü bu eylem kanuna aykırı olmayıp, hatta genel olarak kanunlarda düzenlenmiştir. Savaşmak istemeyen kişilerin sivil bir hizmeti yerine getirebilecek olması vicdani reddi sivil itaatsizlikten ayırmaktadır. Aynı durum, farklı saiklerle hareket etseler de sivil alternatif hizmeti kabul eden retçiler açısından da söz konusudur⁵⁵. Ancak Cohen'e göre, "ahlâki ilkelere samimi biçimde saygı duyan bazı insanlar, zorunlu askerlik kanunlarını kasten ihlal ederler. Bu kişilerin eylemi bir sivil itaatsizlik örneğidir. Vicdani kanaatleri doğrultusunda hareket etseler de, bu kişiler vicdani retçi değillerdir. Vicdani ret, olağan anlamıyla bir protesto biçimi olarak düşünülebilir, ama kesinlikle itaatsizlik değildir"⁵⁶.

Vicdani ret ile sivil itaatsizlik arasında ayrım yapan düşünürlerden biri olan Arendt'e göre ise, "sivil itaatsizlik ancak ortak bir çıkar grubu oluşturan bir dizi insan tarafından uygulanırsa anlamlı olur"⁵⁷. Sivil itaatsizlikte "ortak bir düşünce ve hükümetin politikasına karşı

⁵² Ünsal Doğan Başkır - Erdiñç Erdem, "Sivil İtaatsizlik Eylemi Olarak Türkiye'de Vicdani Ret: Bir Yurttaşlık Talebi", *Toplum ve Bilim Dergisi*, 2012, sayı 124, s.67-68.

⁵³ Bkz. Cohen, s.42.

⁵⁴ Vicdani ret - sivil itaatsizlik ilişkisi konusunda, vicdani ret kategorilerini de dik-kate alarak yapılan bir çalışma için bkz. Rabia Sağlam, "Bir Sivil İtaatsizlik Örneği Olarak Vicdani Red", *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi*, Haz: Hayrettin Ökçe-siz, İstanbul Barosu Yay., İstanbul, 2007, sayı 16, s. 251-265.

⁵⁵ Bkz. Cohen, s.41-42.

⁵⁶ Cohen, s.42.

⁵⁷ Arendt, s.81.

çıkma ortak kararıyla bir araya gelen örgütlü bir azınlık”⁵⁸ söz konusudur. Arendt, vicdani gerekçelerle başlatılan bir eylem ile sivil itaatsizlik arasında mutlaka bir ayırım yapmak gerektiğini belirttikten sonra, vicdanın apolitik ve bir o kadar da subjektif olduğunu savunur. Vicdani reddi “iyi insan” ve “ahlâk”, sivil itaatsizliği ise “iyi yurttaş” ve “politika” kavramları ile aynı kategoride değerlendiren Arendt’e göre, vicdani ret eyleminde kişi, kendisine karşı bir sorumluluğu olduğu hissiyle, ahlaki kanaatleri çerçevesinde davranmakta, kendisi ile çelişkiye düşmemek amacını taşımaktadır. Vicdani ret, özü itibarıyla bireysel nitelik taşımaktadır, oysa sivil itaatsizlik eylemi, eylemin gerçekleştiği sistem, muhatabı olan hükümetin politikaları ile yakın bir ilişki içindedir⁵⁹.

Enoch’a göre ise, tam olarak bir ayırma gitmek mümkün değilse de, esas meselenin şu olduğu söylenilebilir: Vicdani retçilerin motivasyonu yapı itibarıyla egosantriktir. İnanışları bir değere karşı gelmelerine sebep olacak bir uygulamaya karşı olmak amaçtır. Sivil itaatsizlikte ise amaç politik anlamda bir fark yaratmaktır. Yasanın ihlâlini meşru kılacak nitelik ve derecede bir görüş birliğinin ardından hükümetin uygulamakta olduğu siyaseti değiştirmek hedeflenir⁶⁰. Bu nedendir ki, sivil itaatsizlerin amacı tipik olarak eylemlerini kamuya açık sergilemektir. Oysa vicdani retçiler genel olarak, karşılaşmaları muhtemel tepkilerden çekindikleri için eylemlerini gizli tutmaya çalışırlar⁶¹. Bu itibarla, genel kanı, devletlerin vicdani ret eylemlerini tolere etmesizira bu eylem kişinin en derin görüşleri ve yaşam şekli ile ilgilidir ancak sivil itaatsizlik eylemlerinde aynı ahlâki gerekçeye dayanılarak hoşgörü beklenmemesidir; çünkü bu eylemde itaatsizliğin nedeni içsel bir inanış değildir, çoğunluğu ilgilendiren bir adaletsizliktir ve genelleştirilebilir⁶². Sagi ve Shapira’ya göre de, vicdani retçilerin dayandığı felsefi ilkeler evrensel ahlâki karakterde olup devletin yasasının üstündedir, bu nedenle vicdani retçiye hak verilmesi daha kolaydır⁶³.

⁵⁸ Arendt, s. 82.

⁵⁹ Bkz. Arendt, s.81-86.

⁶⁰ Enoch, David. (2002). Some Arguments Against Conscientious Objection and Civil Disobedience Refuted. *Israel Law Review*, vol.36, no.3,, s.229.

⁶¹ Enoch, s.229.

⁶² Enoch, s.231-232.

⁶³ Sagi-Shapira, s.185.

Her tür karşı çıkışın ve reddedişin politik bir nitelik veya anlam taşıdığını iddia etmek mümkün görünmemektedir. Bir yandan toplumsal ve politik bir dönüşümü amaçlayan ve meşru olmayan bir yasa veya uygulamayı reddeden kişiler bulunabilirken, diğer yandan tamamen kişisel çıkarları doğrultusunda yasayı ihlal eden/tanımayan kişilere de rastlanılabilir⁶⁴. Bu konuda Enoch'un vermiş olduğu bir örnek açıklayıcı olacaktır: Buna göre, Guantanamo'da görevlendirilen bir Amerikan subayının iki tür itaatsizlik biçimini sergilemesi de mümkündür. İlkinde, ülkesinin uyguladığı cezalandırma sistemini insan haklarına aykırı bularak verilen emirlere uymama yönünde davranabilir. Bu itaatsizlik biçiminde asker ülkesinin politikasını eleştirmekte ve değişmesi yönünde politik bir eylem başlatmaktadır. İkinci tür itaatsizlik eyleminde ise El-Kaide üyelerine uygulanan işkencenin kendi ahlâki prensiplerine aykırı olduğunu belirterek Ada'da görevlendirilmemesini talep edebilir. Devletin uygulamasını değiştirmeye çalışmak gibi bir eylemi hatta düşüncesi yoktur, söz konusu olan kendi iç dünyasıdır⁶⁵. Örnekten de anlaşılabilceği üzere, iki kavram arasındaki farkı itaatsizsin saiki, onu güdüleyen sebepler ile açıklamak mümkündür⁶⁶.

Görüldüğü üzere, vicdani ret – sivil itaatsizlik ayrımı ya da birlikteliği pek çok düşünür tarafından farklı yorumlanmaktadır. "İtaatsizlik sözcüğünün geniş kapsamı ve kullanımında gelenekselliğinden doğan anlamsal kesinlik"⁶⁷ nedeniyle vicdani ret de dahil, konuya ilişkin kavramları içerecek biçimde düşünülmesi gerektiği savunulabilir. Ya da; "vicdani reddin daha belirgin, hedefi sınırlı, talebi açıkça öngörülebilir ve konusunun da genel olarak haksız olan yasa ya da hükümet politikası değil, sadece militarizm ile ilgili adil olmayan yasalar ve politikalar olduğu belirtilmek suretiyle, sivil itaatsizlik genel başlık, vicdani ret onun bir alt başlığı veya sivil itaatsizlik bir bütün, vicdani ret onun molekülü kabul edilebilir"⁶⁸. Vicdani ret ve sivil itaatsizlik arasında kimi durumlarda böyle bir ilişkinin söz konusu olduğu yadsınamaz, ancak en sağlıklı çözüme, iki kavram arasındaki ilişki değerlendirilirken vicdani reddin farklı boyut ve kategorileri olduğu hatırlanarak ulaşılabileceği düşünülmektedir.

⁶⁴ Başkır- Erdem, s.62.

⁶⁵ Enoch, s.236-237.

⁶⁶ Sagi-Shapira, s.188.

⁶⁷ Ökçesiz, s. 105.

⁶⁸ Sağlam, s. 262.

Kişinin vicdanen reddetmesine neden olan saikler, redde götüren kanaatlerin kapsamı, yetkili organlar ile işbirliğinin derecesi daha önce anlatıldığı üzere farklılık arz etmektedir. Örneğin, salt mensup olduğu mezhebin emirleri doğrultusunda askerlik hizmetini yerine getiremeyeceğini bildiren bir retçi itaatsiz ise de, askerliğe ilişkin yasaların adilliği ile ilgili bir sorunu yoktur. Bu kişinin tek düşüncesi iç dünyasına, inancına uygun hareket etmektir. Hâl böyle olunca da kamuoyunun vicdanına seslenme, eyleminin haklılığı konusunda başkalarını ikna etme düşüncesi yoktur. Gerçekleştirdiği eylemin yasaya uygun ya da yasa dışı olmasının bu kişi için bir önemi yoktur. Kaldı ki bugün için demokratik pek çok ülkede dini inanca dayanan vicdani ret biçimleri yasalarla tanınmıştır. Bu durumda dini gerekçeye dayanarak vicdani ret talebinde bulunma yasal bir eylem olacaktır. Başat unsurlarından biri yasa dışılık ve aleniyet olan sivil itaatsizlik eyleminin bu tür vicdani ret ile örtüşmesi söz konusu olamaz. Oysa politik altyapısı olan ret biçimlerini birer sivil itaatsizlik örneği olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Belli bir savaşa, belli bir operasyona, kullanılmakta olan silahlara karşı çıkılarak askerlik hizmetini reddetme, ya da vatandaşı olunan devletin ordusunda; etnik, dini, ırksal ve benzeri nedenlerle görev yapmayı reddetme eğer bu reddetme eylemi kamuya açık bir biçimde ve şiddet içermeksizin gerçekleşiyorsa, hükümetin izlediği politikanın ya da askerlik mevzuatının adil olmadığı yönünde kamu vicdanına seslenebiliyorsa sivil itaatsizlik hareketine evrilebilmektedir. Aynı biçimde belli savaşların değil, savaşın karşılığı olan antimilitarizm anlayışını temel alan vicdani ret hareketinde de savaşa ya da barış halindeki bir ülkenin ordusuna katılmak reddedilmektedir. Dolayısıyla antimilitarist bakış açısıyla başlatılan vicdani ret hareketi de doğrudan politik bir nitelik taşımakta, bu doğrultuda eylemin dayandığı felsefi altyapıya ek olarak gerçekleştirilme biçimi, sonuçlarına katlanma, eylemin sürekliliği, topluma seslenme niteliği de sivil itaatsizlik şekline bürünmesine neden olmaktadır. Vicdani reddi sadece dini temele dayanıyorsa yasal kabul eden ülkeler ve diğer biçimlerini de kabul etmekle birlikte alternatif hizmet yükümlülüğü öngören devletlerde gerçekleştirilen antimilitarist vicdani ret hareketlerinin sivil itaatsizlik kabul edilmesinin nedeni, antimilitarist bir vicdani retçinin vicdani ret talebi kabul edilse dahi eylemine devam edecek olmasıdır. Antimilitarist ret hareketinin amacı şiddetin orta-

dan kaldırılmasıdır; bu sorun da vicdani ret talebinde bulunan kişinin askere gitmemesi ile çözülmeyecektir. Toplumun genelinin bu fikri desteklemesi ve bu şekilde gerçekleştirilecek büyük çaptaki hareket ile devletin şiddet temelli politikasını terk etmesi amaçlanmaktadır. Vicdani redde, reddeden kişi hizmet zorunluluğunun doğrudan muhatabıdır, sivil itaatsizlikte ise adil olmadığı düşünülen bir uygulama, ya da yasanın doğrudan muhatabı olmak gerekmemektedir. Vietnam Savaşının sona ermesini bu şekilde açıklamak mümkündür. Zorunlu askerlik hizmetine karşı yürütülen geniş çaplı direniş, Amerikan kuvvetlerinin Güneydoğu Asya'dan çekilmesinin ve 1973 yılında zorunlu askerlik hizmetinin kaldırılmasının nedenlerinden biridir. Bu savaş sırasında yürütülen ret hareketinin başarısı, özellikle Vietnam'da savaşan askerlerin annelerinin de desteğiyle kamuoyunca bilinmesi ve savaşın savunulabilir hiçbir yanı kalmadığı, haksız olduğu inancının toplum içinde ciddi boyutlara ulaşması⁶⁹ ile mümkün olmuştur. Bu örnek de göstermektedir ki, bazı vicdani ret biçimleri öznel yapıları itibariyle çok tipik birer vicdani ret örneği olduğu halde, bazı ret biçimleri tamamen politik ve genelleştirilebilir nitelikte olup birer sivil itaatsizlik örneğidir.

Yukarıda yazılanlar ışığında Türkiye'deki vicdani ret eylemlerinin birer sivil itaatsizlik örneği olup olmadığı incelendiğinde Türkiye'de retçiliğin genel olarak antimilitarist bakış açısı çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. "Her türlü otoriteye, tahakküm ilişkisine, emir alıp vermeye ve şiddete karşı", "milliyetsiz, ülkesiz, devletsiz, savaşız, adil ve özgür bir dünya için", "militarist aygıtın ve devletin işlediği hiçbir suça ortak olmamak adına" yapılan vicdani ret açıklamalarında⁷⁰ vurgulanan başlıca değer antimilitarizmdir. Türkiye'deki kadın vicdani retçilerin ret eylemlerini de bu çerçevede anlamlandırmak gerekir⁷¹. Bir Kürt olarak Türk ordusunda yer almayı reddeden, çözüm sürecinin askere gitmemek ile güçlenebileceğini savunan Kürt vicdani retçilerin⁷² ve yine İslam inancı nedeniyle, lâik niteliği olan bir ordu-

⁶⁹ Bkz. Rawls, s. 382.

⁷⁰ Yapılan vicdani ret açıklamalarının metinleri için bkz. "Vicdani Ret Açıklamaları", <http://www.savaskarsitlari.org/>, erişim tarihi: 30.04.2014.

⁷¹ Altınay, s.357.

⁷² Kürt Ret Hareketi Deklarasyonu için bkz. [www.savaskarsitlari.org.](http://www.savaskarsitlari.org/), erişim tarihi:30.04.2014.

da askerlik yapmak istemediğini, orduda İslam inancının dışlandığını belirtmek suretiyle askerlik yapmayacağını açıklayan retçilerin⁷³ muhalefeti politiktir. Sorgulanan bir hükümet politikası, devlet kurumu, faaliyeti mevcuttur. Amaç, askerlik hizmetini yerine getirmeyerek ve bu itirazı kamunun bilmesini sağlayarak bir hükümet politikasını değiştirmektir. Bu nedenle Türkiye'deki vicdani ret eylemlerini aynı zamanda birer sivil itaatsizlik eylemi kabul etmek yanlış olmayacaktır. Türkiye'de zorunlu askerliğin reddinin gelişim itibariyle politik olduğunu, o nedenle sivil itaatsizlik olarak tanımlanması gerektiğini savunan Toker⁷⁴ de, antimilitarist bir bakış açısıyla ortaya konulan itaatsizlik eylemlerinin, ahlâkîlik ve öznellik kavramları ile birlikte algılanan, kişinin kendi benlik duygusunda "kötü" olarak tanımlanan bir edimi gerçekleştiremeyeceği bilincine dayanan⁷⁵ vicdani ret olarak düşünülmemeyeceğini belirtmektedir.

Ancak ülkemizde farklı saiklerle hareket eden retçiler de vardır. Mukaddes Kitap'ın, 'artık cengi öğrenmeyecekler' şeklindeki İşaya 2:4 ayetine dayandıklarını belirten ve Yehova Şahitleri'ne bağlılıkları nedeniyle askerlik hizmetini reddetmek durumunda olduğunu açıklayan retçiler buna örnek verilebilir. Bu tür dini redde karşı ülkemizde görece bir yumuşama olduğu gözlemlenmektedir. Şimdiye kadar Anayasadaki laiklik ve eşitlik ilkeleri uyarınca böyle bir ret sebebinin kabulünün retçiler lehine ayrımcılık yaratacağı gerekçesiyle dini saike dayanan retçiler de diğer retçilerin gördüğü muameleyi görmüştür. Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) vermiş olduğu Erçep kararı⁷⁶

⁷³ "İslam İnancı Nedeniyle Askeri Cezaevinde", 15.08.2007, www.bianet.org., erişim tarihi: 30.04.2014.

⁷⁴ Nilgün Toker, "Vicdani Red, Sivil İtaatsizlik ve Antimilitarizm: İtaat Etmeme ve Direnme", Üsterci-Çınar, s.93.

⁷⁵ Toker, s.82.

⁷⁶ 1969 doğumlu Yunus Erçep 1982 yılındaki vaftizinin ardından Yehova şahidi olmuştur. Askerliğini yapmadığı gerekçesiyle çeşitli hapis cezalarına mahkum edilen Erçep hakkında vermiş olduğu gerekçeli kararında AİHM, Türkiye'deki askeri hizmet sisteminin vicdani retçiler açısından ciddi sonuçlar doğurabilecek bir zorunluluk olduğuna ve bu sistemin toplum ile vicdani retçilerin çıkarları arasında adil bir denge oluşturmadığına vurguda bulunmuştur. Yunus Erçep'e verilen cezaları "demokratik bir toplumda gereksiz" olarak niteleyen AİHM, sonuç olarak Ankara'nın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin din ve vicdan özgürlüğüyle ilgili 9'uncu maddesini ihlal ettiğine hükmetmiştir. AİHM, Erçep'in askeri mahkemeler önünde yargılanmış olmasının ise Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin adil yargılanma hakkıyla ilgili 6'ncı maddesine aykırı olduğu sonucuna varmıştır (www.ntvmsnbc.com, 2011).

sonrası yerel bir mahkemenin⁷⁷ de dini vicdani reddin yolunu açması Türkiye’de bu tür reddin diğer ülkelerde olduğu gibi devletin başını pek de ağrıtmayacak nitelikte kabul edildiğine ve yapılacak düzenlemelerin de daha çok bu tür reddi kapsayacağına delalettir. Düzenleme yapılması gereği ise Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin, AİHM’in vermiş olduğu Osman Murat Ülke kararı sonrası Türkiye’den yasal ve siyasi adımlar beklemesi nedeniyledir⁷⁸. Ülkemizde de dini nedenlerle dayanarak askerlik hizmetini reddedenlerin amacı politik değildir. İnanışları din ya da mezhebin emirleri doğrultusunda hareket etmek zorunda olup, kamunun bu eylemleri bilmesi ya da kendilerine hak vermesi şeklinde bir beklentileri yoktur. Dolayısıyla, ciddi bir baskı ile karşılaşmaları halinde politik ve kamu vicdanına seslenen bir eyleme dönüşmedikçe dini gerekçelere dayanan zorunlu askerliği ret eylemleri birer sivil itaatsizlik eylemine evrilmeyecektir.

SONUÇ

Şiddeti reddeden, ancak var olan ciddi bir haksızlığın giderilmesi için yasayı ihlâl etmek suretiyle devleti zorlama amacı güden ve bunu da kamunun vicdanını harekete geçirerek sağlaması mümkün bir eylem olan sivil itaatsizlik ile esasen kişinin vicdanının talimatlarına uygun hareket etmesi neticesinde vicdanının emrettiği ile çelişen uygulamaları reddetmesini gerektiren vicdani ret eylemleri kimi durumlarda son derece farklı iki kavram olarak algılanabilirken bazen örtüşebilmektedir. Kişi vicdanının talimatlarını yerine getirirken aynı zamanda politik bir tutum sergileyebilir. Örneğin, ülkesinin ordusunda Siyahlara ayrımcılık yapıldığı gerekçesiyle yer almayı reddeden orta sınıf beyaz bir Amerikalının eylemi vicdani olduğu kadar politiktir. Bu

⁷⁷ Malatya Askeri Mahkemesi, vicdani retçi Muhammed Serdar Delice ile ilgili hazırladığı gerekçeli kararında, vicdani ret hakkını din ve vicdan özgürlüğü kapsamında değerlendiren AİHM kararının esas alınması gerektiğini belirtmiştir. Her ne kadar Mahkeme bu kararında Delice’nin psikolojik rahatsızlıkları olduğu, ekonomik sıkıntıları nedeniyle firar ettiği gibi gerekçeler sıralayarak Delice’nin vicdani ret iradesinin gerçek iradesi olmadığını belirtmiş ve yine Delice’nin beş ay askerlik yaptıktan sonra vicdani retçi olmasını inandırıcı bulmamışsa da gerekçeli kararında AİHM kararlarından söz ederek, bunların 90. madde çerçevesinde iç hukukta kullanılabileceğini belirtmiş ve böylece yargılaması devam eden vicdani retçiler açısından son derece önemli bir karar vermiştir (www.bianet.org, 2012).

⁷⁸ Ülke v. Turkey, Application no. 39437/98, 24.1.2006., Bkz. www.echr.coe.int., erişim tarihi:30.04.2014.

kişi eyleminin gerekçesi ve ortaya sunuluş biçimi bakımından desteklendiği takdirde geniş halk yığınlarını etkileyebilecek, mevcut yasa ya da ordu içindeki haksız uygulamaya son verebilecektir. Bu şekilde bir vicdani ret eyleminin sivil itaatsizlik niteliğine bürünebilmesi mümkün olduğu gibi, askerliğin reddi doğuşundan itibaren sivil itaatsizlik biçiminde de gerçekleşebilir. Vicdani ret her durumda sivil itaatsizlik değildir. Bir devlet mevzuatında vicdani ret hakkını tanımışsa tanıdığı sınırlarda gerçekleştirilen bir vicdani ret eylemi sivil itaatsizlik olmaz, zira böyle bir eylem yasaldir, oysa sivil itaatsizlik yasa dışı bir eylemdir. Yine, dini inancı şiddetsizlik emreden kişi askerlik yapamıyorsa bu politik bir eylem olmaz, oysa sivil itaatsizlik hükümet politikasını, bir uygulamayı, yasayı hedef alan politik bir eylemdir. Kişinin vicdanının emirlerine uygun hareket ettiği durumlar her halde toplumca bilinmez. Kişi bazı hallerde vicdani ret talebinde bulunurken bunu gizli tutmaya çalışır, oysa sivil itaatsizlik ne kadar çok kişiye bilinir ve haklı bulunursa başarılı olma imkânı o derece artar.

Kısacası, vicdani ret bir sivil itaatsizlik örneği midir sorusuna cevap verebilmenin yolu, vicdani reddin farklı kategorileri olduğunun bilinmesi ile mümkündür. Vicdani ret; saik, kapsam ve yetkili organlarla işbirliğinin derecesine göre farklılaşmaktadır. Bu farklı kategoriler çerçevesinde de bir vicdani ret eylemi tamamen öznel, apolitik ve gizli olabileceği gibi tipik bir sivil itaatsizlik örneğine dönüşmesi mümkündür.

Kaynakça

- Altınay Ayşe Gül, "Militarizm", Kavram Sözlüğü I: Söylem ve Gerçek, Ed. Fikret Başkaya, Özgür Üniversite Kitaplığı, Maki Basın Yayın, Ankara, 2007.
- Başkır Ünsal Doğan - Erdem Erdinç, "Sivil İtaatsizlik Eylemi Olarak Türkiye'de Vicdani Ret: Bir Yurttaşlık Talebi", *Toplum ve Bilim Dergisi*, 2012, sayı 124, s.61-84.
- Bove Jose- Luneau Gilles, Sivil İtaatsizliğe Çağrı, İletişim Yay., İstanbul, 2006.
- Bröckling Ulrich, Disiplin: Askeri İtaat Üretmenin Sosyolojisi ve Tarihi, Çeviren: Veyssel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Cohen Carl, Civil Disobedience: Conscience, Tactics and The Law, Columbia University Press, New York and London, 1971.
- Enoch David, "Some Arguments Against Conscientious Objection and Civil Disobedience Refuted", *Israel Law Review*, 2002, vol.36, no.3, s.227-253.
- Flynn Eileen P, My Country Right or Wrong? : Selective Conscientious Objection In The Nuclear Age, Loyola University Press, Chicago, 1985.

- Foucault Michel, Hapishanenin Doğuşu, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, 5. baskı, Ankara, 2001.
- Goodall Felicity, A Question Of Conscience: Conscientious Objection In The Two World Wars, London: Sutton Publishing, 1997.
- Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik, Çeviren: Yakup Coşar, Ayrıntı Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 1997.
- Kapani Münci, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 12. baskı, Ankara, 2000.
- Lippman Matthew, "The Recognition of Conscientious Objection to Military Service As An International Human Right", *California Western International Law Journal*, 1990-1991, vol.21, Number 31, s.31-66.
- Major Marie France, "Conscientious Objection and International Law: A Human Right?", *Case Western Reserve Journal of International Law*, 1992, vol. 24, s.1-38.
- Moskos C. Charles - Whiteclay John Chambers II. (Ed.), *The New Conscientious Objection: From Sacred to Secular Resistance*, Oxford University Press, New York - Oxford, 1993.
- Ökçesiz Hayrettin, Sivil İtaatsizlik, Legal Kitapevi, 4 baskı, İstanbul, 2011.
- Rawls John, *A Theory Of Justice*, Oxford University Press, London-Oxford-New York 1972.
- Sagi Avi- Shapira Ron, "Civil Disobedience and Conscientious Objection", *Israel Law Review*, 2002, vol.36, no.3, s.182-217.
- Sağlam Rabia, "Bir Sivil İtaatsizlik Örneği Olarak Vicdani Red", *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi*, Haz: Hayrettin Ökçesiz, İstanbul Barosu Yay., İstanbul, 2007, sayı 16, s.251-265.
- Speck Andreas, "Dünyada Çağdaş Red ve Red Hareketlerinin Anahatları: Savaş Karşısı Uluslararası Hareket İçinde Red", *Birikim Dergisi*, 2006, sayı 207, Temmuz, S.42-55.
- Sweeney H. Patrick, "Selective Conscientious Objection: The Practical Moral Alternative to Killing", *Loyola University Law Review*, 1968, vol.1, s.112-127.
- Üsterci Coşkun- Çınar Özgür Heval (derl.), *Çarklardaki Kum: Vicdani Red, Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Van Den Haag Ernest, "Civil Disobedience", *Rutgers Law Review*, 1966, vol. 21, no.1. s.30-45.
- Wand Bernard, "The Content and Function of Conscience", *The Journal of Philosophy*, 1961, vol: 58, no.24, November 23, s.765-772
- Wolff Russel, "Conscientious Objection: Time For Recognition As A Fundamental Human Right", *ASILS International Law Journal*, 1982, vol.6:65, s.65-95.
- www.bianet.org
- www.echr.coe.int
- www.savaskarsitlari.org